

ORHAN PAMUK'TA "SAF VE DÜŞÜNCELİ EDEBİYAT" ÜZERİNE

Cumhuriyet Kitap Eki'nin 24 Kasım 2011 tarihli 1136. Sayısında değerli dostum Onur Bilge Kula'nın "Schiller'den Orhan Pamuk'a 'Saf ve Düşünceli Edebiyat'" başlıklı bir yazısı yayınlandı.

Yazı, kitap ekinin orta sayfalarında tam dört sayfa yer tutuyordu. Son yıllarda hiçbir kitaba ve yazara böylesine özel bir yer ayrılmamıştı Cumhuriyet Kitap Eki'nde... Derinliği, içeriği ne olursa olsun, gönderilen yazıların iki buçuk A4 boyutunu aşmaması isteniyor ve çoğunlukla tek sayfa olarak yayınlanıyordu. Bir edebiyat yapıtına ve genel müdür olan yazarına tanınan bu geniş alan hakkının, demokratikleşme konusunda yitirdiğimiz umutlar nedeniyle, salt bir "yurttaş" ve "insan hakkı" olarak tüm yazar ve yazılar için de olası olabilmesi istencimizi vurgulamak dışında yapabileceğimiz bir şey yok...

Alman Edebiyatı konusunda oldukça donanımlı olan ve şimdiye kadar çok değerli kitap ve yazılara imza atmış, "Avrupa Kimliği ve Türkiye", "Kant Estetiği ve Yazın Kuramı" gibi uzun zaman elimden düşüremediğim yapıtları olan Onur Bilge Kula, Orhan Pamuk'un son kitabı "Saf ve Düşünceli Romancı" yapıtını irdeleyerek Alman Romantizmi'nin önemli adı Friedrich Schiller'in "Saf ve Duygulu Şiir/ Edebiyat" adlı yapıtıyla metinlerarası bir bağlam kurmakta, Orhan Pamuk'un Schiller'i nasıl büyük bir başarıyla içselleştirmiş ve yazınsallaştırmış olduğundan söz etmektedir. "Schiller'in saf ve düşünceli edebiyat hakkındaki bu belirlemeleriyle, Orhan Pamuk'un romanın kuramı ve edimi hakkındaki düşünceleri belirgin olarak örtüşmektedir. (...) Sonuç olarak Orhan Pamuk, Schiller'in konuya ilişkin belirlemelerini çok doğru almış ve başarıyla yazınsallaştırmıştır." (O. Bilge Kula, agy, s 18)

Orhan Pamuk'un Schiller'le, aynı zamanda "Saf ve Düşünceli" olmakla ilişkisini, ya da "saf ve düşünceli" bir edebiyatçı olabilmeyi ne kadar "içselleştirebilmiş" olduğunu görebilmek için, özellikle kullanılan "saflık" kavramını açmakta yarar var. Kula'ya göre, "Pamuk, her okuyuşunda kendisinde 'büyük hayranlık' uyandıran Schiller'in söz konusu yapıtına dayanarak, saflığı 'çocuksuluk, doğal yalınlık, doğayla iç içelik, doğallık' (...) durumu olarak tanımlamıştır." (Kula, agy, s 18)

Bakalım, durum gerçekten de böyle mi?

Söze başlamak için, Onur Bilge'nin yazısında da söz edilen, Kar adlı romanının kahramanı Ka'ya Schiller etkisinde şiirler yazdığını belirten Orhan Pamuk'un (Saf ve Düşünceli Romancı) bu romanına yakından bakmakta yarar olabilir.

Orhan Pamuk'un deyimiyle, bu "gerçekçi" roman, kendisinden daha derinlikli ve ince ruhlu bir şair olarak tanımladığı (Kar, s 343) ve kendisini daha iyi temsil ettiğini bildirdiği kahramanı Ka'ya ("*Kar'da da Orhan olarak silik bir kişi şeklinde görünürüm ama bana benzeyen tabii ki Ka'dır.*" (Orhan Pamuk, Söyleşi, 10 Haziran 2002, Aksiyon dergisi) Kars'ta bulunduğu sürece "dışarıdan" bir yerden gelmiş şiirlerin anlamını ve gizli simetrisini çözmek için tuttuğu notlardan yola çıkılarak yazılmıştır.

Roman dili, Orhan Pamuk'un önceki yapıtlarının tersine, son derece "yalın ve anlaşılır" kılınmıştır. Yazarın diğer yapıtlarında olduğu gibi yazınsal birikimi olan seçkin bir çevreye değil, sıradan okura seslenilmektedir. Bu okur, Şark'ı merak eden bir Batılı kimliğiyle düşünülmüş gibidir. "*Egzotik ve gizemli bir hayat hakkında ilgi çekici bir gerçekliğin anlatılmakta olduğu*" kanısının yaratılabilmesi için, Anadolu'nun en kuzeyindeki bir yoksul ve az bilinen şehrin, Kars'ın özellikle seçilmiş olduğu düşünülebilir. Bu "düşüncelelilik", Kar'a sahibinin Nobel ödülü almasından çok önce ABD'de en çok satan on kitap arasına girmeyi sağlamıştır.

Roman anlatısında, Kars Millet Tiyatrosu'nda sahnelenen "*Vatan Yahut Türban*" adlı oyunun aslında kırklı yıllarda, yazarın romandaki değinişiyle, "*çarşaflıların devlet zoruyla çarşafsızlaştırıldıkları*" (s 149) dönemde oynanmış "*Vatan Yahut Çarşaf*" oyununun tekrarı gibi olduğu söylenmektedir. 1970'li yılların bol sloganlı sol tiyatrolarından tanınmış Sunay Zaim ve ekibi, roman kahramanı Ka ile aynı gün Kars'a gelmiştir. Oyundan önce "Brechtçi ve Bahtinci" tiyatro anlayışının sergilendiği edepsiz vurgulu "vinyet"ler sahnelenir... Bu küçük oyunlar sırasında kadın kılığına girmiş Sunay, Kelidor Şampuanı'nın uzun şişesini arka deliğine sokar gibi yapmıştır (s 140). Solcu Sunay Zaim'in solcu karısı Funda Eser, gerekli gereksiz erotik hareketler, iç gıcıklayıcı göbek dansları yapıp izleyiciyi tahrik etme çabasıdadır. Bir sucuk reklamını taklit ederken eline aldığı kangalı "at mı eşek mi?" diyerek göstermiş, edepsiz bir neşeyle, daha ileri götürmeden sahneden kaçmıştır (ilerisi düşünüldüğünde, at ya da eşek penisini cinsel organına sokar gibi yapması çağrıştırılmakta)...

Hemen burada O. Bilge Kula'nın yazısından saflık ve çocuksuluk üzerine bir alıntı yapmakta yarar var. "*Dahi, yapıtlarının yansıttığı çocuksu karakterlerini, kendi özel yaşamında ve törelerinde de gösterir. Dahi utangaçtır; çünkü doğa her zaman utangaçtır.*" (Kula, agy, s 17, sütun 2) Schillerle Orhan Pamuk arasındaki örtüşme ve içselleştirme Kar romanının sayfalarında böyle serimlenmektedir!

Funda Eser, daha sonraki asıl oyunda çarşaf konusunda kendisini sorgulayan ve çarşafını açmaya karar veren bir kadını oynayacaktır.

Çarşafını çıkararak Funda Eser'e, oyun gereği, sakallı yobazlar boğma ipi ve bıçaklarla saldırmışlardır. "*Funda Eser onların eline düşünce kurtulmak için iç gıcıklayıcı, yarı cinsel hareketlerle kıvrandı*"... (Kar,

s. 153). Şeriatçı kılığında sahneye çıkan kişilerin itici görünüşleri, çıkardığı çarşafı yakan Funda Eser'in davranışları, çarşaftan ve festen kurtulup modern Avrupa'ya koşmak gerektiğini bildiren sözlerinin salonda bulunan İslamcılar ve imam hatipli öğrencileri kıskırtması kaçınılmazdır. Öğrencilerin ve gençlerin "Allahsız din düşmanları", "İmansız ateistler", "Sen de çıplak koş Avrupa'na, çırılçıplak koş!" bağırtiları, yuhalamaları arasında kurtarıcı olarak kalpağıyla ve 1930'ların askeri elbisesiyle (tiyatrodaki odasında Atatürk fotoğrafıyla kendi fotoğrafı yan yana asılı Sunay Zaim'in bir zamanlar Atatürk filminde başrolü oynamak niyeti de olmuş, bu isteği genelkurmay tarafından geri çevrilmiştir) sahneye çıkan Sunay Zaim'in kısa konuşmasından sonra yanındaki askerler ellerindeki tüfekleri kalabalığa doğrultup ateş etmeye başlarlar. Ancak dördüncü yayım ateşten sonra, yapılan atışların oyun gereği olmadığı, imam hatipli öğrencilerin vurulup öldükleri ayırt edilmeye başlanır. Silahını ateşleyen askerler arasında bulunan Siirtli Kürt, kimseyi öldürmek istemediğinden tüfeğinin namlusunu yukarı doğrultmuş ve attığı mermi çeyrek yüzyıl önce köpeğiyle birlikte film izleyen Sovyet başkonsolosunun bulunduğu locaya gelmiştir.

Kar romanının, Kars'ta hiç olmamış, "köpeğiyle birlikte film izleyen Sovyet Başkonsolosu" , imam-hatipli öğrencileri vurmamak için tüfeğini yukarıya doğrultmuş Siirtli Kürt asker imgeleri, solcu roman kahramanları Funda Eser ve Sunay Zaim'e giydirdiği kimlikler ile Onur Bilge Kula'nın yazısında yer alan, Schiller'e ait saflık tanımı yan yana koyup bir kere daha bakmakta yarar var. "Peki kime 'saf' denir diye soruyor Schiller ve yanıtını veriyor: *"Şeylere ilişkin yargılarında o şeylerin yapay olarak oluşturulmuş ve aranmış kimliklerini görmezden gelen ve salt yalın doğaya tutunan"* insana saf zihniyetli denir." (Schiller'den aktaran O. Bilge Kula, Cumhuriyet Kitap Eki, Sayı 1136, s 17).

Kar romanı, tek başına, "politikanın bir sanat yapıtının doğal malzemesi olması olgusu" ile, "politikanın yönlendirdiği sanat durumunun" karşılaştırılabilmesi için somut ve artık değiştirilmesi olanaksız olan koca bir örnek olarak duruyor karşımızda. Romanın hedefinde, sol düşünce, yıkılan Sovyetler Birliği ve Türkiye'de bir zamanlar emperyalizme karşı ulusalcı direncin sembolü olmuş Kemalizm vardır.

20. yüzyıl ile 21. yüzyıl arasındaki geçiş döneminde, ABD'nin Orta Doğu politikaları Körfez Savaşı, Irak işgali ile çok ateşli bir dönemece girerken, Türkiye'de Cumhuriyet kurucu düşüncesine, "Erken Cumhuriyet Dönemi Kültür Politikaları"na yönelik eleştiri metinlerinin kitap ve dergi sayfalarını doldurduğu görülecektir. Orhan Pamuk'un "Şarkiyatçı" bir roman olarak kolayca tanımlanabilecek Kar adlı yapıtı da bu tarihi dönemin ürünüdür. Roman, ABD'nin Irak müdahalesinin konuşulmaya başlandığı, Türkiye'deki DSP- MHP iktidarının üslerin Irak'a karşı kullanımını uygun bulmadığı bir dönemde, 2002 yılı başında yayınlanmıştır. O sıralarda kurulan AKP'nin bir sonraki seçimlerde iktidar oluşu, o günkü Kars gerçekliği göz önüne alındığında, önemli bir siyasal güç olmayan "siyasal İslamcı"

bir belediye başkan adayının, roman yazılışından bir süre sonra belediye başkanlığını rahatlıkla kazanmış oluşu ile Kar romanının yazılış mantığı arasında bir koşutluk kurulması, Orhan Pamuk'un yıllardır beraber çalıştığı ABD'li menajerlerin Kar'ın yazılışında önemli katkıları olduğu yolundaki bir görüş, fazlaca komplocu bir bakışın ürünü olarak değerlendirilebilir mi?

Orhan Pamuk'un 2003 yılında ilk baskısı yapılmış „İstanbul / Hatıralar ve Şehir“ adlı yapıtında da aynı Şarkiyatçı bakış açısına ait birçok bölüm bulunmaktadır. Orhan Pamuk, anılan yapıtında İstanbul'da tanıdığı olduğu değişik kültür grupları ve zümrelere ait düşüncelerini açıklarken Batılılaşma yanlılarının düşman gözüyle gördükleri bir kesimden söz eder... (Orhan Pamuk, İstanbul/Hatıralar ve Şehir, s 175)

Orhan Pamuk'un Batılılaşma özentilileri tarafından “hacığa” olarak adlandırıldığını söylediği ve bir tür “mazlum” imgesiyle tanımladığı bu kesim, kullandığı dinî söylem ve geleneksel yaşam biçimi ile, halk kitlelerini yönlendirmeyi ve politika sahnesinde yedeğine alabilmeyi kolayca sağlamıştır. Büyük kentleri çevreleyen ve bir ayağı Anadolu kırsalında olan varoş toplulukları, bu “hacığa” zümresinin hem ekonomik olarak “sadaka” dağıttığı, hem politik olarak kullandığı bir etkinlik alanıdır. Varoşlar, aynı zamanda kültürel kırılma merkezleridir... Şarkiyatçı Batı'nın yerli işbirlikçileri aracılığıyla günlük yaşama soktuğu imgesel hedefler, kent çevrelerindeki bu varoşlarda sınanmakta, buradan tüm Anadolu kırsalına dağılmaktadır...

Başka bir anlatımla, dünya egemenlerinin oynadıkları bir oyunun bir roman yazarı için, esin, ün ve şöhret olanağı sağladığı, yazarın da bu oyuna katılmış olduğu söylenemez mi?

Nerede kaldı, “Saf Edebiyat?”

İstanbul kitabından başka bir alıntı ile Schiller'in “Saf ve Düşünceli Şiir-Edebiyat” kavramını birlikte görüş alanına alalım. *“Okulda ilk öğrendiğim şey bazılarının aptal olduğu, ikinci öğrendiğim şey ise bazılarının daha aptal olduğuydu. Tıpkı din, ırk, cins, sınıf, servet (ve bu listeye en son eklenen) kültür farkları gibi, hayattaki bu temel ve belirleyici farkı farketmiyormuş gibi yapmanın bir olgunluk, bir incelik, bir efendilik olduğunu o yaşta kavrayamadığım için öğretmenim sınıfa her soru soruşunda, doğru cevabı bildiğimi göstermek için çırpınarak parmağımı kaldırırdım.”* (Orhan Pamuk, İstanbul, Hatıralar ve Şehir, s 119)

Schiller ne diyor? *“Dahi utangaçtır, çünkü doğa her zaman utangaçtır.(...) Dahi her zaman kendisi için bir sır olarak kaldığı için, alçakgönüllüdür, hatta aptaldır; ancak yürüdüğü yolun tehlikelerini bilmediği için korkusuzdur”.* (O. Bilge Kula, agy, s 17)

O. Pamuk, Kitaplık dergisi 40. sayısında kütüphanesiyle ilgili bir yazı yazmıştı. Attığı kitaplardan değil, o kitapları saklayan kendinden utandığını söyler orada. *“Gençliğimde 'memleketimin yazarıdır' diye kitaplarını edindiğim, biriktirdiğim, hatta okuduğum orta yaşın üzerinde pek çok yazar, son yıllarda*

enerjilerinin bir kısmını, benim yazdığım kitapların ne kadar kötü olduğunu kanıtlamaya harcadılar. Beni bu kadar önemsemelerine ilk başlarda sevindim. Şimdiyse kütüphanemi boşaltmak için depremden çok daha sevimli bir gerekçe bulduğum için memnunum. Böylece kütüphanemin Türk edebiyatı raflarında, elli yaş ile yetmiş yaş arasında, doğuştan hayatı kaymış, yarı başarılı, yarı şaşkın, vasat, erkek ve kel yazarların kitapları hızla eksiliyor." (3) Orhan Pamuk, kimi yazarlarımıza karşı beslediği duyguları onların kendisine yönelmiş eleştirilerine bağlasa da, çok öncelerden, belki de yazarlık yaşamının ta başından itibaren, belli politik seçimleri nedeniyle sözünü ettiği yazarlara zaten karşıdır. Sözelimi, kitaplık dergisindeki yazısından altı yıl önce, bir televizyon programında edebiyat tarihimizle ilgili olarak medya ekranlarından konuşurken, "Ali gitti, Veli geldi (.....) dilinde yazan birazcık cumhuriyetçi, birazcık öztürkçeci yazarlar..." diyordu (4). Sözünü ettiği yazarlar, genelde Köy Enstitüsü kuşağından, aydınlanmacı, toplumcu tarzda yazan kişilerdir. Bu satırlarda, 12 Eylül 1980 öncesinde, edebiyatı bir şöhret ve çıkar yolu olarak görenlerin önünü kapatmış, estetik kavrayışlarını toplumcu düşünce ve halk kültürünün grotesk öğelerle bütünleştirerek Anadolu çapında saygınlık kazanmış yazarlara karşı geç ifade edilebilmiş bir kinin anlatımı görülmektedir.

Onur Bilge'nin yazısından ve Schiller'den alıntıyla sürdürelim: "Schillerin açıklaması uyarınca, 'düşünce tarzının saflığı (veya saf yönleri) hiçbir zaman ahlaken bozuma uğramış insanların bir özelliği olamaz'; bu özellik 'çocuklara ve çocuksu zihniyetli insanlara' özgüdür." Bunlar, 'bu büyük dünyanın yapaylaştırılmış koşulları altında saf davranır ve düşünürler; kendi güzel insanlıklarından dolayı, bozuma uğramış bir dünyayla uğraşmak zorunda olduklarını unuturlar. Kralların saraylarında bile çobanların dünyasında rastlanılan bir içtenlik ve masumiyetle davranırlar." (O. Bilge Kula, agy, s 17). Tam da Orhan Pamuk tanımlanıyor!

Edebiyat dünyamıza Cevdet Bey ve Oğulları, Sessiz Ev gibi iki başarılı romanla giren Orhan Pamuk, çoksesli dört yapıtı "Beyaz Kale", "Kara Kitap", "Yeni Hayat" ve "Benim Adım Kırmızı"da sanatsal yetkinliğinin ve edebiyat birikiminin doruk zamanlarını yaşamıştır diyebiliriz. Ancak 20. Yüzyılın sonlarına yaklaşırken, çok uzaklardan kaynaklanan ve Türkiye Cumhuriyeti kurucu düşüncesini kendince demokrasi masasında otopsiye yatırmak isteyen bir esintinin içinde canla başla yer almaktan da geri duramamıştır. Deyim yerindeyse "saf ve düşünceli" olmak yerine, "araçsal akıl sahibi düşünceliliği", "kurnaz-başarılı-popüler" olmayı seçmiştir.

Sevgili dostum Onur Bilge Kula, "saf ve doğal" olanla uzak yakın hiçbir ilişkisi bulunmayan Orhan Pamuk'un son kitabını Alman Romantizminin usta temsilcisi Friedrich Schiller'le ilişkilendirirken, bir içselleştirme ya da yazınsallıktan söz etme yerine, Schiller'in yapıtının Orhan Pamuk tarafından iyi okunmuş ve iyi kullanılmış olduğunu söylemiş olsaydı, yazınsal duyarlılığımızı bu kadar zorlamamış, Schiller ve onun edebiyat tarihimizdeki unutulmaz izleyicisi Sabahattin Âli gibi doğallık ve saflığın gerçek temsilcilerinin kemiklerini de sızlatmamış olacaktı.

Kaynakça:

1. *Orhan Pamuk, Kar, İletişim Yayınları, Ocak 2002 1. Baskı, İstanbul*
2. *Orhan Pamuk, İstanbul, Hatıralar ve Şehir, YKY, 2. Baskı, Ocak 2004*
3. *Orhan Pamuk, Kitaplık, Mart Nisan 2002, Sayı 40, "Bazı Kitaplardan Nasıl Kurtuldum?"*
4. *Orhan Pamuk, Kırmızı Koltuk- İnterstar Televizyonu, 23. 10. 1994, Anan, Yıldız. Ecevit, Türk Romanında Postmodernist Açılımlar, İletişim Yay. 2001, s. 91*

alperakcam@gmail.com